

BUSA MARGIT

EGY ISMERETLEN SZÍNJÁTÉK

Érdekes dráma kézírata került az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába 1931-ben. Nagy Bella, Jókai Mór második felesége adta el, Jókai hagyatékából. Címe : *Comedia Generalis de conflictu Turcorum et Hungarorum vel Actus Generalis de Turcis et Hungaris*. Kézíráttári jelezete : Fol. Hung. 1737.¹

Talán Jókai apósának, Laborfalvi Benke József híres, erdélyi színésznek tulajdona volt, vagy Jókai kapta ajándékba valamelyik erdélyi útján.

Megerősíti feltevéssünket az, hogy a kézirat helyesírása és a szöveg nyelvezete erdélyi színezetre mutat. Egy-egy szava csak Erdélyben járja. Helységnév egy helyen fordul elő : az első közjátékban Lácsi cigány panaszolja, hogy mikor „Barafso”-ba ment, majd megfagyott a hidegtől. Erdélyre utaló nyom még a második közjátékban a Feketeügy nevű folyó említése ; ez az Ölt mellékfolyója. Szereplők, Rusticus elbeszéli, hogy szép halakat fogott ott. Ugyancsak ő sajnálkozik, hogy nem tanult „deákság”-ot, mert a „királyboróság”-ot is elnyerhette volna. Ez pedig székelyföldi tisztség.

Darabunk tárgya is erdélyi esemény ; Kinizsi Pálnak 1479-ben aratott kenyérmezei győzelme. Így mondja a Prologus :

»Hire a pogánjág ránk indulásának
Nagy meg ijedése Erdély Országának
Küldött Segítségé a Magyar Királynak.«

Tartalma részletesebben : 1. sc.) A törökök haditanácson elhatározzák, hogy megtámadják Magyarországot. 2. sc.) Az erdélyi vezérek, élükön Báthori Istvánnal segítséget kérnek Mátyás királytól. 3. sc.) Mátyás király Kinizsi Pált küldi harcba. 4. sc.) Kinizsi Pál győzelme.

A négy scénára osztott cselekmény után következik az 1–3. közjáték, a Prologus és az Epilogus, majd végül a 4. közjáték. Hogy a színmű és közjátékok, tehát az egész darab egy műsorba tartozik, vagyis pl. egy délután játszották el valamennyit, az a Prologus és Epilogus utalásaiból világosan kitetszik.

Darabunknak nincsen programja ; vagyis a nézőközönség számára készített, tartalmi összefoglalása a szereplők felsorolásával. Zártkörű, díszes nagyünnepi iskoladramák előadásánál kedveskedtek a meghívott előkelő vendégeknek ilyen ismertetésekkel. Különösen a latin nyelvű előadásoknál volt fontos szerepe a magyar nyelvű magyarázó tájékoztatónak.

Soroljuk fel mi programszerűen drámánk egyes jeleneteiben együtt szereplő érdekes és történelmi személyeket :

1. sc.

Szereplők a török táborban : Izmael, Ali Basa, Caesar, Ibrahim Passa, Kucsuk Passa, Kara Memhet, Deli Amhet, Csonka Delimán, Aladár Memhet, Olaj Bék, Csausz. Összesen 11 személy.

2. sc.

Szereplők az erdélyi táborban : Báthori István, Vajvoda Transylvaniae, Bánfi Miklós, Suki Tamás, Radák Péter, Drágfi István, Nagy Simon, Ujlaki Menyhárt, Rozgonyi György, Consiliárius, Vigil. Összesen 11 személy.

¹ A helyrajzi naplóban „Iskoladráma a 18. századból” címen szerepel, mert nem ismerték fel, hogy hol kezdődik a darab, téves a fóliálása. A 3. fólión kezdődik a dráma. Kéziratunk ivrét alakú, hosszában összehajtott, 336 × 110 mm. teljes terjedelmében 10 fólió.

3. sc.

Szereplők Mátyás udvarában: Mátyás király, Orator Vajvodae, Szopolyai István, Csupor Miklós, Országh Mihály, Magyar Balás, Despot Farkas, Pannonius János, Pongrácz János, Kenési Pál és Rozgonyi, az erdélyiek követe. Összesen 11 személy.

4. sc.

Szereplői ismét Erdélyben: Báthori István, Consiliárius, Orator, Vigil, Kinizsi Pál, a törökök és magyarok serege. Összesen 5 személy és a katonaság.

A közzjátékok szereplői:

I. Cigány [Vajda?], Siga, Lácsi, Gyuri, Jancsi cigányok. Purdé 1, Purdé 2, Purdé 3.

Összesen 8 személy.

II. Rusticus, Puer, Rector, Tanítványok, létszámot nem tudunk, Rudimentista, Donatista, ABC-darius, Libellus, Mulier. Összesen 9 személy és a tanítványok.

III. Juvenis, Molitor, Adolescens. Összesen 3 személy.

IV. Csorba Bödőrné, Czibere Filepné, Miles Vulneratus. Összesen 3 személy.

Az egyes felvonásokban a szereplők elosztása gondosan rendezett. Az 1–3. scéna terjedelme arányos: 154, 116, 120 sor. Az utolsó, 4. scéna 44 sor. Itt joggal várhatnók a csata részletes leírását, de Kinizsi csak röviden, négy sorban jelenti be győzelmét.

Szerzőnk Mátyás király korának eseményeit anakronisztikusan, török hódoltság kori milióbe helyezi. Szerepelteti pl. *Ibrahim béget*, aki 1615–1648-ig élt, és 1640–1648-ig volt török szultán. Nem Mátyás korában élt *Kucsuk Passa* sem. P. Szathmári Károly szerint: „... 1662 óta, midőn a trónkövető Kemény János ellenére *Kucsuk basa* kardja I. Apaffi Mihályt ülteté Erdély földjére, nem tomboltak ellenségképpen fellépő hadak patkói...”² *Kucsuk pasa* jelentős történeti személy, de elég közelkorú.

A Prologus „mufikácskák”-at is ígér. Darabunkhoz való kóta vagy nótajelzés nem maradt ránk. Talán elkallódott a zenei rész, mert nem volt szorosabb összefüggésben szövegünkkel. Ekkor még több darabnak volt közös zenéje.³

Nem ismerjük darabunk szerzőjét és keletkezésének idejét. XVII. század végi nyomtatványokat vizsgálva látjuk, hogy kéziratunk közvetlen forrása *Gyöngyösi István: Porából meg-éledett Phoenix, Avagy... Kemény János, Erdéli Fejedelemnek Lonyai Anna Aszszonnyal lévő házaságának... Hazája mellett Vitézül letett életének, halála utánis élő emlékezete, Az Mellyet a Magyar Verseken... irt völt... újab le irással kissébb rendben vett... 1693.*⁴ c. munkája.⁴ Szövegegyezés miatt érdemes a két munkát összevetni. Szereplők a török táborban, a Gyöngyösi-eposz eseményeinek sorrendjében és drámánkban, a fellépés sorrendjében következnek.

Gyöngyösinél:

Ali Passa

Izmael Passa

Olaj Bék

Ibraim Szultán

Kára Memhet

Podolai Farkas

Csonka Delimán

Alladár Memhet

Csautz, más néven Begler Bék

Kéziratunkban:

Ismael

Ali Basa

Ibrahim Passa

Kucsuk Passa

Kara Memhet

Csonka Delimán

Aladár Memhet

Olaj Bék. Csautz, más néven Begler Bék.

Csak *Kucsuk Passa* nem szerepel Gyöngyösinél. Drámaírónk *Podolai Farkast* nem emelte darabjába, mert nincs vezéri szerepe Gyöngyösinél, *Deli Amhet* vezetése alatt áll:

„Podolai Farkas ugrál a' nyakában,
A' jzél Sólyom szárnyat ingat jorgójában.”
„Ez mafoodik Cacus erős művoltában,
Fél-másás buzogánt perget a' markában.”

Így a szereplők száma 9, illetve 10.

² P. Szathmári Károly: A gyulafehérvári-nagyenyedi Bethlen főtanoda története. Bp. 1868. 127. l.

³ Váli Béla: A magyar színészet története. Bp. 1887. 32. l.

⁴ RMK I. 1441. és RMK I. 1442.

Nézzük a vezérek bemutatását :

Ali Passa és Izmael

Gyöngyösinél III. könyv, 3. rész 148. 1. :

„*Ali Passa hada Nandor fejir Várhoz
A' végekbül pedig gyülenek Budához,
Az ott valo Vezér Izmael Passához
A' ki nem rák háton lát vala dolgához*”

A kéziratban I. scéna, Ali Passa beszéde 34. sortól :

„*Felséges Vezérem neved ki Izmael
Engem Ali Passát tölled csak ne hadj el
Meg latod Magyaron az én seregimmél
Mint viselem magam sok viléz népemmel*”
„*Csak öfve gjűjtöm hát Nandor Fejér Várhoz
Az hadakat ide Feljéged házához
A' vegekből penig gyűllyenek Budához
Innet el indulván vég Eger várához*”

Ibrahim Szultán

Gyöngyösinél III. könyv, 3. rész 149. 1. :

„*Szekes Fejer vári Sereg gyön ez után,
Parancsol ezeknek az Ibrahim Szultán,
Igen deli ember rajta Atlacz-Kaphtan,
Kit ajándékon vett nem régen a' Portán*”

A kéziratban Ibrahim Passa beszéde 65. sortól :

„*Tölled nem maradok én Ibrahim Szultán
Mert most rajtam vagjon ládd s'ep atlacz kaphtán
Ha el koptik rollam nem tudom az után
Min vegjek mást ha nem ha a Magyar Sacczán*”

Kara Memhet

Gyöngyösinél III. könyv, 3. rész 150. 1. :

„*Gyönek a' Pécsiek az Kara Memhettel,
Születéje s'zerént Dalmata nemzettel,
A' mint most is vagyon olly forma termettel
Noha már korcsosult Török természettel.
Julott Pogány közben még gyermek korában,
A' Csájfárnak nőttfel, s' tanult udvarában*”

A kéziratban Kara Memhet beszéde 95. sortól :

„*Nekem is közetek Kara Memhet nevem
Jollehet énnékem Dalmata Nemzetem
Mint meg is mutattya az én fris termetem
A' kevély Magyarra kében van fejjverem*”

Delí Amhet

Gyöngyösinél III. könyv, 3. rész 151. 1.

„*Ez után a' Sziget Várj had érkezik,
Agajokat Delí Amhetnek nevezik,
A' szomszéd Vég-házak ki ez, nem kérdezik,
Mert azok passityán fokat ellenkezik.
Igen fen hajaz ez maga hitségében,
Mint a' Mezentius Turnus seregében,
Sokat bizik karja, s'-kargya erejében,
Jó lovas, s'-delijs ahoz termetében*”

A kéziratban Deli Amhet beszéde 108. sortól :

„Deli Amhet nevem Deli is termetem.
Nem is vall jól tudom fejjent vitezsegem
Csak hadd légyen nekem magjar ellenfelem
Mert ugj telik tudom penzel az erbenyem”

Csonka Delimán

Gyöngyösinél III. könyv, 3. rész 154.1. :

„A' Csonka Delimán más-jel Jzáz lovajjal,
Majd mind valogatott farkasos s' tollajjal,
Mellyeknek kezek-is villogot karvajjal,
Van elől jároban, mint annyi farkajjal.
Fel mert földnire jár elől a' Dandártul,
A' Pajsa Serege csillagos hadátul,
Kinek szüetése vata RácZ Anyátul,
S'-annak sokat tanult vólt bájolásátul.
Van sok mestersege s' egyéb váráslája,
De az hamarjának leg-inkáb hányája
Tetczik neki, s'-van is ahoz nagy tudája,
Az által kezdetik minden próbálaja.
De prophetiáját akkor el-vezette,
A' Befzprimi Sereg mikor meg-kergette,
S'-azok kardgya miat kezét el-vezette,
Mellynek már ujjait vasbul építette”

A kéziratban Csonka Delimán beszéde 117. sortól :

„Hát én az én májjel ezer lovajimmal
Mint meg annyi erős fogas farkajimmal
Kiknek Fejek s. kezek pánczél karvajakkal
Bé fedettek s. hátok tarka Párduczokkal
Az én bületésem egj RácZ Anyától vólt
Mikor ő engemet bujdosni boczátott
Akkor ő engemet igen meg tanított
Mivel varasláshoz nem keveset tudott
Noha most az ujjom vasbol van építve
Mert mikor veßprémi sereg meg kergete
Egj katona kardgya kezemet el bette
Még is jelen vagjok az el menetelre”

Aladár Memhet

Gyöngyösinél III. könyv, 3. rész 156. 1. :
[Csonka Delimán előtt megy]

„Mendegél előtte a' töb seregeknek
Egy ősz Török, régi szenti Mahumetnek,
Ennek Budan soldot régulta fizetnek,
Nevezik nyelveken Alládár Memhetnek.
Ezt szentelt viteznek a' Törökség tartya,
Bársony süvegének zöld a' patyolattya,
Mint hogy im[m]jár kardgyát nehezen forgattya,
Az harczra valókot tanácsal oktattya.
Mahumetnek hétszer járta koporsóját.
Gyakorta forgattya, s' mondgya olvasóját,
Ugy tartya ezt Buda mint egy Apollóját,
S' sok dolgokban próbált jövendő mondóját...
Tizenkét Spaia fényes öllözetben
Mégyen ezzel, egy-egy csida a' kezekben”

A kéziratban Aladár Memhet beszéde 134. sortól :

„Miért a Tüürükjég tart bentelt Vitéznek
Miért Budán földot regulta fizetnek
Miért tartna engem sok Tüürük fejének
Ha meg nem felelnék egy roß Magyar ebnek.
Láttam Mahumetnek hetber koporfoját
Tartott Buda engem mint egy Apolloját
Mindenekben próbált jövendő mondoját
Még el nyerem tudom a Magyar koronát
A Spáiak rajta rendellyék jeregem
Meg mutatom minden bentelt vitézjégem
Csak a magyar légjen nekem ellenjégem
Uj tartom mint ha meg volna nyerejégem”

Begler Bék

Gyöngyösinél III. könyv, 3. rész 157. 1. :

„Aegyptumi böre látzik Jzemélyeknek,
Fejirlik a' fogok a' mikor nevetnek.
Ezeket egy igen ősz Csauz követi . . .”

162. 1. :

„Begler Béknek hijják ezek Agájokot
Egiptumi nemzet, járt sok Országokot,
Mind Jzarazon, vizen vífelt nagy dolgokot,
S' vett azokban gyakran Jzép diadalmokot”.

A kéziratban Begler Bék, Csauz beszéde 156. sortól :

„Agyptom Orbágbol én is azért jöttem
Kinek ha tudjátok Begler Bék a nevem
Honn ülni s. heverni Jokat Je Beretteim
Hanem ellenjégre gjakorta el mentem”

A törökök pusztításának leírása is azonos :

Gyöngyösinél II. könyv, 8. rész 113. 1. :

„Olly mojt állapottyá az égő Erdélynek,
A' kit gyujt üszöge a' Tatár kezének,
Az egeket veri lángja nagy tüzének,
S' csak hamva látczik már sok lakó helyének.
Ég Falu, ég Város, ég Templom, Kastély, s' Vár,
Eg minden Tartomány, Semive-is let már,
Eg az, valaholott a' Tatár tüze jár,
Egyenlő Jorsban van, éri egyenlő kár.
Van az egész Haza Jzörnyü remülésben,
Sem öreg, sem kisdéd nincen kimillésben,
Ajzszony Jérji Jorog egyenlő veszélyben,
Kit porázra Jfüznek, kit kevernek vérben.
A' föld mellyet bölcsen Jstett Jeketével
A' tudós természet, Jzép mesterségével,
Mojt édes Nemzetünk nag' veJzedelmével,
Pirosban öltözött ki-ontot verével.”

A kéziratban Mátyás király szavai 303. sortól :

„Hova békeJséggel ha táborok mehet
Teßen ott nagj romlást és puBtitto tüzet
Van is az Erdélyjég már nagj remülésben
Tudják ha PogányJág erkezik közikben
Sem öreg, sem kisdéd nem léß kimillésben

Afzszony s. Férji esik egjenlő veßetyben.
Minden gazdagfaga praedara vitélik
Vár, Varos és Falu mind fel perjelletik
Ez közüllök rabi porázra füzetik
Amaz jegiver által verben kevertetik.”

A bécsi, illetve a budai segítség kérése

Gyöngyösinél III. könyv, 4. rész 164—165. 1.

„De mivel nincs módgya kis Jzamu népének,
Hogy a Török erő reá gyövésének
Meg-várja tengerét, s'-árját özönének,
Kerüli vezélyét ezek örvényének.
Ki siet Erdélyből hadaival menni,
Addig a' Töröktül távul akar lenni,
Mig Bécsből bizonyos válafzt lehet venni,
Meg-láttya az után mit kellejsek tenni.
Azomban már víz/za fordított uttyában,
Bonczida falunál a' Szamos folytában,
Magyar Ország felé nyomakodásában,
Meg-érkezik Bánffi s'-biztattya dolgában.
Igéri a' Császár mondgya segítségét,
Kinépití Kemény ujjab reménségét,
Bizik könyhitheti az Haza inségét,
S'-fok nyavalyáinak érheti jó végét.”

A kéziratban Ujlaki Miklós beszéde 219. sortól :

„Azért azt jóvallom ugjan keßen léggünk
Ha borul a kapcza magunkert ki tegjünk
De az alatt hamar jegítjegért küldgünk
Nagjobb bátorfágot igj magunknak végjünk
Koronás királyunk hallom Budán vagjon
Oda éjjel nappal Orátor nyargallyon
Segítjegért igen Bépen perorallyon
A seged jereg ig izibi lodullyon
Addig ha közelitt a Pogány portázzunk
Ha tagul a dolog mi is csak halgajszunk
A seged érkezvén haßnosb leß vájárunk”

A török tábor vitézeinek rajza tehát Gyöngyösi hatását mutatja. Hiába kerestem az erdélyi és budai tábor forrását, mely esetleg közelebb vinne a kézirat szerzőjének és keletkezésének kiderítéséhez.

Gyöngyösi Porábul meg-éledett Phoenix . . . c. munkája 1693-ban jelent meg Lőcsén, Brewer Sámuel nyomdájában. Ebben az évben nyomtatták itt Felvinczy György: De conservanda Bona Valetudine Liber Scholae Salernitanae Az anglia országban levő salernitana scholának jó egessegről való Megtartásnak modgyáról . . . című verses fordítását.⁵ Felmerül a gyanú, lehet-e Felvinczy a drámánk szerzője? Esetleg, mikor könyve érdekében megfordult a nyomdában, már ott olvashatta Gyöngyösi munkáját és hatása alatt készíthette el a török tábor vezéreinek rajzát. Ebben az esetben drámánk még XVII. századi eredetű lehet. Ha azonban ismeretlen szerzőnknek meg kellett várnia a Gyöngyösi-hatás kibontakozását, drámánk keletkezését a XVIII. század első éveire kell helyeznünk.

Nagyon kevés a valószínűsége annak, hogy Felvinczy lenne a szerző. Művét esetleg drámánk versalakjával hozhatnánk kapcsolatba. Feljegyezték *Felvinczyről*, hogy kitűnően verselt. A fődarab és közjátékok verselése a korhoz képest igen jó. Összesen 1130 sorban, 12-nél több szótagot nem találunk; kevesebbet a 128, 498, 715, 834, 907. sorban. Metszet-hibák vannak a 247, 396, 411, 436, 467, 905, 989. sorban. A 12-es versalak az utolsó közjáték kivételével a protestáns iskoladrámákban nagyon kedvelt négyes rímű Zrínyi versszak. Fel-tűnő, hogy a negyedik közjáték 15-ösökben van írva, kifogástalanul. Ez a sorfaj a középkori latinból fordított énekek után csak Faludival vált ismertebbé.

⁵ Toldy Ferenc: Magyar költészet története. 2. kiad. 299. 1.

A dráma verselése ezek szerint megfelel *Felvinczy* tehetségének, de a rímkészletben és a kifejezésformában nem tudunk párhuzamot vonni. Azonos a szókészlet, de szövegegyezéseket nem tudunk kimutatni, csak tartalmi és szerkezeti rokonságot látunk *Felvinczy* híres munkája, a *Comico tragedia*⁶ és kéziratunk között.

Szerkezeti felépítés tekintetében darabunk a *Thököly haditanácsa* c. verssel rokonságban áll.⁷ Közös vonásuk az a beszédforma, a haditanácskozás bemutatása, ahogyan a vezérek tanácsot kérnek vitézeiktől. Csakhogy *Thököly haditanácsában* a versszerző ismerteti a vezérek beszédét, drámánkban pedig a harcosok — különösen *Mátyás udvarában* — egymást szólítják fel a „voxolás”-ra.

A *Thököly haditanácsa* c. vers sem lehet kormeghatározó. Kéziratban terjedt vers volt, mint ezt az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött teljesebb változata bizonyítja.⁸ Ismeretlen szerzőnk olvashatta a XVII. század végén, vagy a XVIII. század elején. Azonban 1703 után a *Thököly*-versek népszerűségét a *Rákóczi*-versek váltották fel. Ezért, talán a másolatok bizonyos korhoz kötöttsége azt bizonyítja, hogy kéziratunk még a *Rákóczi*-kor előtti.

A közjátékok tárgya sem időmeghatározó. A személyek a néphez közelálló alakok, közvetlen, hétköznapi eseményt visznek színpadra, néha erős, csipős kifejezésekkel.

Hogy a fődarab szerzője írta a közjátékokat is, mutatja az azonos szókészlet és verselés.

Az első közjátékot tartalmilag összevethetjük az 1698-ban, a nagyenyedi kollégiumban előadott *Miskolczy Zsigmond*-féle *Cyrus*⁹ című iskola dráma első közjátékával. Itt is cigányok szerepelnek, a motívum közös, de *Miskolczy*-nál választékosabb a beszélgetés nyelve. Amott *Jupiter* segítségével a cigányok megölik a telet, darabunkban pedig csak panaszozzák, hogy rossz, de nem tesznek ellene semmit. Mind a két darabban megfagyott gyermekeket siratnak

Cyrus-ban *Ciganus* 2-dus :

Jaj Purdém, s. jaj Purdém, szerelmes gyermekem
Te voltál énnekem nagj gjönyörűségem
Nem volt ez világon ilyen drága kincsem
s. Jaj szerelmes Rajkóm hogj válál meg Töllem.

A kéziratunkban :

Most is egj bép fiát az Hampo Vajdának
Meg ölte, azt a Sép Rajkóját Annyáak
Kiért nágj bus Sive vagjon as Apjának
Ha meg fognok Sok pénst igir Czigányfágnak

Nékem is két kicsin Serelmes Rajkomat
Hideggel meg ölte két jép Purdeimat
Azért is késíttem a kalapacsomat
Ha késbe akadhat ki töltöm bujumot.

Nagyon érdekes, hogy darabunk a cigányokat cigányosan beszélteti.

A második közjáték hangja is nyers. Durván kilökkik az iskolából a fia után kérdezősködő édesanyát. Közjátékunk tárgya, a Puer iskolába indulása és érkezése, divatos motívum a katolikus és protestáns iskoladramák közjátékaiban a XVIII. század végéig. A Puer az apja iskolába kíséri, oktatja, hogy szépen köszönjön a mesternek, s ellátja jótanáccsal, miként viselkedjék. Megérkezéskor a mester kérdésére az apa elmondja mijáratban vannak, a Puer fél a mester szigorától.

A Puer bemutatkozásáig közös motívuma van a mi darabunknak egy Csíksomlyón, Mária mennybemeneteléről szóló iskoladramára¹⁰ közjátékának. A miénk jobb, teljesebb. Abban nem szólalnak meg a tantárgyak, — mint nálunk, személyesen maga Donátus — hogy versengjenek egy új tanítványért, csupán az ABC tanulást gyakorolja a tanuló.

⁶ RMK I. 1449.

⁷ A sebes agynak késő sisak c. énekeskönyvben. OSZK. Oct. Hung. 69.

⁸ Versgyűjtemény, levelek és más feljegyzések c. kötet. OSZK. Quart. Hung. 2041. ff. 101 – 109.

⁹ Miskolczy autogr. kézirat. OSZK. Oct. Hung. 726.

¹⁰ Szlávik Ferenc : Három közjáték. Erdélyi Múzeum. 1912. 89 – 92. l.

Az a Puer így mondja el az ABC-t :

„Ez a kerek O, azt teszi otthon, P a Poczon
E. B. Ű. egy bágyogos üveg vagyton.
M. N. M. Mikor Apám nincsen otthon
I. A. K. Iszik Anyám katonáson
E. K. K. Én is ha kezemhez kapom
M. I. H. Magyaroson jól meg hajtom.”

Viszont bölcsen oktatja Donatus az ABC-re a mi Puerunkat :

„Jöszte ezt a betűt kezd mondani Anak
B : C. D. E. F. G. ezt peniglen Hának
I. után mely vagjon ezt Varjak kának
Kiálttyák aklokban s. odvában szalmának.

L. M. N. O. P. Q. R. ebek morgása
S : T : U. halmokon farkas ordítása
X : az ebirjonnal Görög fordítása
Z. Y. V. Deákok Siro jajgatása.”

Darabunkban a tantárgyak szerepeltetése, illetve az egész közjáték felépítése, iskolai elfoglaltságban jártas, tanító ember szerzőségét bizonyítja. Emlékeztet az ABC-vizsgáztatás az egy századdal később, 1796–1797-ben Debrecenben előadott Poeta cenzura című iskoladramára.¹¹ A diákokat, akik poétává akarnak lenni, a halottaiból megjelenő Gyöngyösi rendelkezésére „megcenzurál”-ják.

Ebben a második közjátékunkban a Cyrus darab harmadik közjátékának motívuma kísért. Így értékeli a tudományt két szereplő :

Cyrusnál : Voluptuosus quidam intrabit, dicens.

„Meg vallom azt, hogj szép dolog az Uraság
Királya lenni is nem volna bolondság
De mivel van abban gond, bu, sok fáradtság
Nem kell nékem ; mert csak olyan mint edgj rabság.

Szép dolog ugj vagjon Tudományt keresni
És az által mások felett fen héjazni
De nem kell az elmét s. az eszet kínozni
A nélkül peniglen nem lessz Tudos senki.”

„Az Mester-emberek keveset alusznak
Szánto-vető gazdák mezőkön izzadnak
Keserves kenyerek van a Katonáknak
A Kalmárok penig sok próbán forognak.”

„Splendida miseria az udvari élet
Sok Szükség éri az Gazdag fősvényeket
A szegény parasztok viselnek sok terhet
Azért ez edgjik is én hozzám nem férhet.”

„Héj bezzeg igazán e volna az élet
Ha észel és iszol mindennap eleget
Tartsd leg fübb dolognak az gyönyörűséget
s. Mig élsz ez világon ne kívány egjebet.”

Kéziratunkban Rusticus beszéde :

„Hallottam örökké hogj a Deákjágot
Jo volna tanolni mert az Urafágot
A Deákjág után adgják de magamat
Mint hogj paraft vagjok tartnak mint jobbágot

¹¹ Bernáth Lajos : Protestáns iskoladramák. Régi Magyar Könyvtár. 21. k.

*Ha én tudtam volna hogj illy begénylégre
Jusak csak bocskorra s illy rongjos zekére
Inkább had mart volna az ojkola telve
Mert igj mentem volna melto dicsiretre.*

*De én Ojkolába hogj fel menni kezdék
Mint hogj mesterféggel jo Madaráß valék
En is kis Sipommal csak madarat csalék
A Fekete ügből jok hatat ki fogék*

*Szánto s. boronálo mint töllem lehetet
Minden s. mire gjakron eh gjomrom vihetet
Két kezem kalácsal csak jól vitezkedett
Ha el voltam töllem el is temtetett :”*

Az apa megokolja, hogy miért taníttatja fiát :

*„Fiamra hogj álljon valamely Méltóság
Hozza fel indított az Atyai Jofag.”*

*„Hogj jotol a feje ne lenne üresen
Mellettem paraßtul ne fülne üresen.”*

»Ne nőne paraßtul fel mint a szép apja.”

A harmadik közjátékban borívó, kocsmázó jelenet kerül elénk. Dömötör Tekla dolgozata¹² magyarázza a XVII. századból ránkmaradt ilyen jeleneteket. A „Tékozló fiú” 1668-ból ismert iskoladráma hőse a részeges asszony, Kocsonya Mihály házasságában, a legényekkel iszogató asszony, mikor elfogy a bor, újat hozat a kocsmából. Ilyen jelenetet találunk Miskolczy Cyrusában és a Gyöngyösinek tulajdonított Igaz barátságának és szíves szeretetnek tükörében is. Valamennyi borívókat bemutató szöveggel nehéz volna kéziratunkat összevetni, másik érdekes motívum kapcsán ebből is adunk részleteket. Ifjú legény panaszoja, hogy öregasszonyt vett feleségül :

*„Gondolom vala hogj csak Ifju Menyecske
Szépen feje bé volt feketén kendőzve
Azt tudám hogj Urát csak mojtan temette
Oly bép Aßbony lévén hogj jár feketebe
Mint ravaß vén sátán nekem azt feleli
A gjáß az ő fején harmad negjed napi
Még nem is kerdezém s. beßelleni kezdí
Hogj örökké gjáßol urát nem jelejtí.”*

Evés és ivás közben kitűnik az özvegy ravaszága :

*„Sok bort el hordata ßámomra a Dofa
A bor ital közben mellém ül s. azt mondgja
Ha ßeretnél lelkem lennék lánczod rabja
Ugj köté rám magát a törött pozdorja.”*

Egy fellépő molnárlégény ajánlata menti meg a helyzetet :

*„Mít adnál énnékem ha azt a ven Szipát
Meg örölném s. neki el törném vén csontyát
Csinálnék belölle egj bép Aßbonykát
Nem mindenüt ládnád ő nekie másját.”*

¹² Népies színjátszó hagyományaink és az iskoladráma. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának évkönyve az 1952–53. évre. 194–218. l.

A művelet megtörténik és vigad az ifjú házas :

»Mert már nem törődöm Semmit a vén Doján
Mivel meg töregett a Molnár garattyán
Semmi koporodás nincs már az orczáján
Örülök már én is ennek Ifjujágán
Jere Molnár bátya a bor korcsomára
Egj kupa bort neked tölletek palaczkba
Többiről is nékek megfizetek mert la
Immár az én Dojám Menecske nem kofa.»

Az utolsó közjátéknak három szereplője van. Két asszony siránkozik, mert a férjeik csatába mentek. Megjelenik egy „harcról szállatt” katona és elmondja a szomorú hírt :

„Czibere Filep. Csorba Bödör komám ott vesének
Pogány nyila, vagj jidája, miatt ott esének
Ezt jól láttam ezt mondhatom, bizonyofon felöllek”

Cziberénét hamar megvigasztalja Bödörné és a katona :

„Azt csudálom komám Aßbony miért bolondoskodol
Czibere Fülöp jo komámért annyira jápolodol
Im majd lever a nagj korfág annyira buflakodol.”
”Ne buflakodgj komám Aßbony, Mert én is özvegj
vagjok. Jol remélhez én felöltem, Ha ez
Sebből gjogjulok.”

Négy közjátékunk közül csak ezt az utolsót nem tudjuk kapcsolatba hozni a Cyrus-darab motívumaival. Minden közjáték külön-külön befejezett kis egységet alkot. A női szereplőket is felléptető vidám jeleneteknek nagy sikerük lehetett.

A Prologus is azt bizonyítja, hogy iskolai rendezésben előadták vagy arra szánták darabunkat :

„E kis Teatrum is azért epítetett
Scholai játékunk melyre intézetett
Hogj a bátorságban végjünk épüleet
S. elmenket ki adni tudo tehetjeget.”

Az Epilógus hangja is előadott darabot bizonyít :

„Köbönnyük egjber s. mind nagj fáradtságokat
Minket meg halgato jo barátjagtokat
Hozzánk meg mutatott Bep nyájajagtokat
De várnok azonban adományotokat.
Im az kapu fetre aßtal tétetett
A melyre egj perjely lúdácska tétetett
Annak a fedelín egj kis lyuk metczetett
Vesd abba bámunkra ha pénz kéßitetett
Sok pénzt érdemlenénk Pogány rontájáért
Vitézül ki omlott vérünk hullájáért
De bár kevejet adgj ilyen jo munkánkért
Erdély Orßágának ily nagj oltalmáért
Ha nem acz azért is nem leß nehejségünk
Mert tudgjuk tölletek dicsíretet veßünk
Meg fizet Coronás Királyunk minékünk
Szállásodra mehez immáron mi töllünk.”

A Prologus mondja meg azt, hogy nem fordítással van dolgunk :

„Materiát penig idegen Orßágbol
Nem kereszünk, hanem a magunk Hazánkbol
Mert mi ki telhető magunk kamaránkbol
Mért keresznök mi azt bagy arczátlanjagbol.”

Elismerés illeti kéziratunk ismeretlen szerzőjét magyarságáért. Magyar nyelven írt, magyar történelmi eseményt és a nép életéből vett eseményeket jelenített meg közjátékaiban.